

Zagrody przodków, czyli rekonstrukcja wsi od XVII/XVIII wieku do czasów współczesnych

Po poznaniu imion przodków oraz kolejnych nazwisk naszych antenatów możemy zadać sobie pytanie o miejsce ich życia. Nie chodzi jednak o miejscowość, której nazwa znana jest z metryk, ale dom, zagrodę przez nich zamieszkiwaną.

To prowadzi do ustalania numerów domów, poznawania starych map, wertowania akt należących do ksiąg wieczystych. I właśnie omówienie tych źródeł, jako obiektywnej podstawy do poszukiwań, będzie przedmiotem artykułu.

Zaprezentuję je na przykładzie Wielkopolski, a więc obszaru obejmującego w znacznej mierze dawny zabór pruski. Głównie dotyczy to domostw chłopskich, czyli najliczniejszej grupy z okresu podziału stanowego.

Zacznę od źródeł najstarszych, w tym przypadku będących bardzo dobrą bazą wyjściową. Uważam, iż numerację warto odtwarzać według następującej zasady: wypełniamy środek, znając najstarsze numery oraz relacje od żyjących. W ten sposób powstaje pewien łącznik odległych danych ze współczesnością.

Źródła

1. Księgi metrykalne – szczególnie numeracja domów, która pojawiała się głównie w latach 1796–1802/08, oraz często wpisywany status chłopów (zmieniający się).

Tu istotna jest znajomość realnej łaciny, niezbędna do odczytania rzeczywistego statusu chłopskiego. Na przykład klasyczna definicja słowa *inquilinus* ('mieszkający u kogoś', stąd *komornik*) nie pasuje do ówczesnego użycia praktycznego. Najczęściej oznaczało ono bowiem chałupnika bądź komornika posiadającego chałupę. Tacy też byli!

Księgi metrykalne, głównie z XVIII wieku, podają także – pośrednio – informacje w zakresie dziedziczenia nazwisk po zagrodzie, co pozwala śledzić zmiany w posiadaniu gospodarstw. To bardzo ważne zjawisko, niedoceniane jednak w literaturze i często błędnie rozumiane.

Nazwisko przejmowano po zagrodzie, a nie po chałupie. Potwierdzają to źródła, w których pojawiają się takie pojęcia, jak: *po miejscu* czy *po gospodarstwie*. Zagroda obejmowała nie tylko dom, ale i grunty, również nazywane według nazwiska gospodarza.

Decydował o tym nie sam ożenek i zamieszkanie u żony, ale objęcie jej zagrody. Niekiedy nie miało to związku z małżeństwem. Zagrodę prowadzić można było czasowo (np. do czasu pełnoletniości dzieci zmarłego kmiecia) lub na stałe – jako nowy gospodarz. Istotne było, kto jest gospodarzem w danej zagrodzie, i to jego rodzina nosiła to zagrodowe nazwisko.

2. Księgi metrykalne – wtóropisy dla akt stanu cywilnego z okresu podlegania Kodeksowi Napoleona. Zawierają one numerację domów i potwierdzają także – porównawczo – fakt, iż w niektórych wsiach uległa ona zmianie w zakresie samego kierunku liczenia domostw.

Zapewne po numeracji pruskiej znanej z 1796 roku wprowadzono numerację napoleońską, w czasie kiedy Wielkopolska należała do Księstwa Warszawskiego (Kodeks Napoleona obowiązywał tu od 1 maja 1808 do 28 lutego 1817 roku).

3. Spisy ludności, czyli dusz, zwane *status animarum*. Domostwa najczęściej spisywano chronologicznie, ale omijając innowierców. Głównie dotyczy to lat 1790–1792.

4. Dokumentacja związana z uwłaszczeniem chłopów w Wielkopolsce.

Przed sporządzeniem recesu dokonywane były spisy gospodarzy dla celów uwłaszczenia. Zasadniczo w wykazach takich kolejność odpowiadała numeracji domostw. Czasami jednak korzystano ze starszych spisów i tym samym nowi gospodarze byli dopisywani na końcu, niezależnie od położenia ich siedlisk.

Cennym źródłem są dawne mapy – zwłaszcza te z XIX wieku powstałe na potrzeby uwłaszczenia. Niejednokrotnie zapisywano na nich nazwiska właścicieli, a zastosowane układy kolorów informują o rodzajach własności.

Recesy – czyli ustalenia uwłaszczeniowe, spisane w jednej księdze, najczęściej obejmującej całą wieś, a ściślej wszystkich, którym nadano lub uregulowano własność.

Analizując te dokumenty, warto pamiętać, iż uwłaszczenie chłopów w dawnej Polsce oraz zaborze pruskim można podzielić na trzy główne etapy:

- II połowa XVIII wieku – pierwsze nadania w epoce schyłku feudalizmu oraz dotyczący ich dekret z 1821 roku jako podstawa do regulacji tej własności. W ten sposób uznano dawne nadania, z dostosowaniem ich do wymogów prawa pruskiego.
Przykładowo: cystersi z Obry już w 1760 roku nadali własność kmieciom w Kiełkowie. Dlatego też reces dla tej wsi z 1862 roku dotyczył rozgraniczeń pól oraz powinności podatkowych, nie obejmując już relacji z dawnym (przed 1760 rokiem) feudałem.
- 1823 rok – powszechne nadanie własności, podręcznikowo uznawane za datę uwłaszczenia w zaborze pruskim; obejmowało z zasady kmieci i pólśledników, innych niż z dekretu z 1821 roku.
- 1850 rok – nadanie własności małorolnym po Wiośnie Ludów (1848 rok).

5. Księgi gruntowe – obecnie jako **księgi wieczyste**.

Z założenia to podstawowe dokumenty dla celów identyfikacji właścicieli, a zarazem podatników. Najwięcej informacji zawierają akta ksiąg gruntowych, czyli podstawy wpisów w księgach, np. testamenty, ugody spadkowe, działy rodzinne, akty zgonu, potrzebne chociażby do wykreślenia wydbanku, tj. dożywotniego utrzymania.

6. Matrykuły katastralne – jako podstawy geodezyjne oraz podatkowe.

Składały się na nie dwa wykazy:

- opis gruntów i budynków należących do poszczególnych właścicieli, z numeracją działek, w tym odłączenia i przyłączenia; inna nazwa to matrykuły (niem. *Liegenschaftsbuch*, *Mutterrolle*),
- spis właścicieli dla celów podatku od nieruchomości, czyli kataster (niem. *Eigentümlerverzeichnis*) – kolejność tego wykazu najczęściej była też zbieżna z układem domostw.

Mapy geodezyjne – od XIX wieku do współczesności. Stanowią podstawę do ostatecznej weryfikacji zapisów słownych i numerowych.

7. Inne – np. kroniki parafialne, zawierające m.in. wykaz płatników mesznego, księgi grodzkie, ławnicze, dawne lustracje majątkowe.

Równocześnie ważne są współczesne relacje mieszkańców, z uwzględnieniem na zachowane niekiedy nazwy zwyczajowe zagród. Często są one zbieżne z imionami lub nazwiskami dawnych posiadzicieli tych miejsc.

Przykład ustalenia historii siedliska

Zagroda o nazwie Krawiec w Nowym Kramsku, gmina Babimost, województwo lubuskie

Siedlisko kmiecie

Posiedziciele i źródła informacji:

- kmieć Krawiec, *siedzący* pomiędzy kmieciami Kośmidrem i Nawracałą – spis płatników mesznego sprzed 1697 roku, znajdujący się w kronice parafialnej,

- Ignacy Kaźmirek *loco* Krawiec (nowy gospodarz) i Katarzyna – metryki 1722–1733,
  - Andrzej Kubacki *loco* Krawiec (nowy gospodarz) i Łucja Fabiś – metryki 1738–1755,
  - Marianna Krawiec (córka Andrzeja) i Jan NN *loco* Krawiec oraz jego ż. Agnieszka Babrak – metryki 1765–1807,
  - Szymon Krawiec (syn Jana i Marianny) i Katarzyna Heyduk – księga gruntowa, wykaz nr 25,
  - zamiana gospodarstwa z Andrzejem Cichym *loco* chałupnicze Kukla w Nowym Kramsku – 1810 rok.
- Od tej daty kmięć Szymon Krawiec zapisywany był jako *inquilinus loco Kukla*. Z kolei Andrzej Cichy – jako *cmetho loco Krawiec*,
- Andrzej Cichy i Małgorzata Kukla – księga gruntowa, wykaz nr 25,
  - podział gospodarstwa pomiędzy dzieci Andrzeja Cichego – księga gruntowa, wykazy nr 26 i 25, oraz wykaz podatników podatku katastralnego; potwierdzone położenie pomiędzy dawnymi kmięciami Kośmidrem i Nawracałą (wykazy nr 27 i 24),
  - 1. Marianna Cicha i Wojciech Fabiś – ½ gospodarstwa,
  - 2. Mikołaj Cichy i Marianna Kubacka – ½ gospodarstwa.

Dalsze losy podzielonej zagrody w kolejnych pokoleniach:

- 1. Jan Fabiś i Teresa Heyduk,
- 2. Józef Abramek (następca po Mikołaju Cichym) i jego spadkobierca Franciszek Abramek, po nim Szczepan Abramek *alias* Tratwal (bracia),
- 1. Marianna Fabiś i Sylwester Grzeško; zagroda podzielona w 1901 roku na działki, sprzedana,
- 2. Gottfried Simsch (następca po Szczepanie Tratwalu), po nim Gustav Simsch; zagroda podzielona w 1901 roku na działki, sprzedana.

Współcześnie dawna zagroda Krawcowa (łącznie z ogrodem) obejmuje 9 działek i 2 drogi wewnętrzne.

Wszystkie informacje potwierdzone są w księgach gruntowych, katastrze oraz pamięci starszego pokolenia (pamięta m.in., które działki wydzielił Grzeško, a które sprzedawał Simsch).

Zagadnienia zawarte w artykule były poruszane przez autora podczas wystąpienia z okazji Dnia Genealoga w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu, 21 września 2013 roku.

Będą też podstawą do opracowywanej publikacji pt. *Siedliska nadobrzezańskie* omawiającej historię zagród wybranych wsi z pogranicza Wielkopolski i ziemi lubuskiej.